

VELÁRISOK, KORONÁLISOK ÉS A JELÖLTSG–JELÖLETLENSÉG KÉRDÉSE*

HUBER DÁNIEL

0. Bevezetés

Dolgozatomban amellet érvelek, hogy – az általánosan elfogadott véleménynel ellentétben (vö. Paradis és Prunet 1991) – nincs oksági összefüggés a fonológiaiag releváns képzési hely hiánya és a *koronálisok* jelöletlensége között. Azaz a releváns képzési hely hiányából nem adódik a koronálisok jelöletlensége. Ha mégis jelöletlenek, akkor az nem a képzési helyük hiányából ered. A velárisok viszont valóban azért jelöletlenek, mert nincsen bennük semmilyen képzési helyre utaló jegy. Úgy tűnik tehát, hogy a koronálisok „különleges” fonológiai státuszát és viselkedését tévesen eredeztetik képzési helyük hiányából. A koronálisok és velárisok közti jelöltségi viszony és a képzési hely hiánya két külön kérdés, amit azonban az általános elképzelés alapos végiggondolás nélkül összekapcsol.

Ezért az a jelen tanulmány célja, hogy a koronálisok jelöletlensége mellett felhozott érvek spekulatív jellegére és ezek elméleti következetlenségeire rámutasson. Másképpen fogalmazva: tulajdonképpen nincsenek elsőprő erejű, meggyőző bizonyítékok arra, hogy a koronálisok azért jelöletlenek, mert nincs képzési helyük. Ez a velárisoknak valóban a fonológiai viselkedésből következő jelöletlenségét alapozza meg elméletileg is. Annak részletes, tételes bizonyítására azonban, hogy a velárisokban nincsen helyre utaló jegy, itt nem lesz mód egyrészt terjedelmi okokból, másrészt pedig azért, mert másutt már elérhető és kidolgozott gondolatokról van szó (l. Huber 2002, 2004). A tanulmánynak tehát nem célja a velárisok jelöletlenségét itt részletekbe menően megvédeni. Ki kell viszont térnie a dolgozatnak arra, hogy mindezek után a koronálisok viselkedését hogyan lehet értelmezni. Erre több elképzelés is adódik majd.

* Szeretnék köszönetet mondani a konferencián elhangzott előadáshoz hozzászólóknak, különösen Kálmán Lászlónak és Kassai Ilonának. Köszönöm továbbá Nádasdy Ádámnak és témavezetőmnek, Szigetvári Péternek, hogy elolvasták a cikk korábbi változatát és kritikai észrevételeket fűztek hozzá. Külön köszönet illeti bírálómat és Kenesei István szerkesztőt megjegyzéseikért. Igyekeztem ezeket figyelembe venni, az esetleges pontatlanságok, következetlenségek az én makacsságom szüleményei.

A jelöltség és a képzési hely közötti összefüggés nagyjából az alábbi két meggondoláson alapszik:

- (1) (a) aminek nincs releváns képzési helye, az fonológiailag jelöletlen
- (b) a koronálisoknak nincs releváns képzési helye

Nevezhetünk „hagyományos”-nak minden olyan (egyéb tekintetben esetleg nagyon is eltérő) elméleti megközelítést, amely a fenti két meggondolás között oksági összefüggést tételez fel, és így a koronálisokat tekinti jelöletlennek. Egy ilyen megközelítésben a koronálisok tehát azért jelöletlenek, mert nincs fonológiailag releváns képzési helyük. Fontos eleme ennek a magyarázatnak, hogy a képzési hely hiányából ered a koronálisok jelöletlensége. Egy másik hangsúlyos elem ebben a megközelítésben a releváns képzési hely fogalma: az a képzési hely, amire fonológiai szabályok, műveletek, stb. utalhatnak. Ezek a megközelítések ugyanis levezetéssel, szabályrendezéssel és/vagy alulszabottsággal magyaráznak fonológiai jelenségeket. Ez a fajta elemzés a kortárs fonológiai irodalomban alighanem leginkább a Carole Paradis és Jean-François Prunet szerkesztésében 1991-ben megjelent *The Special Status of Coronals: external and internal evidence* (A koronálisok különleges státusa: külső és belső bizonyítékok; továbbiakban: „cikkgyűjtemény” illetve *P és P*) című nagyon tág horizontú és sok tényezőt és adatot figyelembe vevő cikkgyűjteményéhez kötődik. Jelen tanulmány tekinthető e cikkgyűjtemény általános bevezetőjére vonatkozó „észrevételnek”.

Az imént leírt megközelítéssel szemben egyrészt azt kívánom megmutatni, hogy nincs okunk megalapozottnak hinni a fenti (1a-b) állítások közötti összefüggést – legalábbis a cikkgyűjteményben részletesen kifejtett és alább ismerttetendő érvek alapján nem. Meg kell vizsgálni az összefüggés két tagját önmagában. (1a) tartható állítás (egy definíció), hiszen egy adott oppozícióban az a jelöletlen, amelyik nincs megjelölve. Esetünkben az a tag lesz a jelöletlen, amelyikben nincs helyre utaló jegy. Azt kell tehát belátni, hogy nem a koronális az a tag, amiből hiányzik a helyre utaló jegy: vagyis, hogy (1b) téves állítás. (1b) állítás ugyanis empirikus kérdés: hogy a koronálisoknak valóban nincs-e releváns képzési helye, ahhoz a koronálisok *hangtani viselkedése* szolgáltatná a bizonyítékot. Nem szolgáltatja. A dolgozat ezért egyrészt megmutatja, hogy mi a baj azokkal az érvekkel, amelyek elvben a koronálisok jelöletlenségét támogatják. Az érvelés indirekt lesz, vagyis azt kell megmutatnom, hogy ellentmondásokhoz jutunk, ha azt feltételezzük, hogy a koronálisokban nincsen helyre utaló jegy. Másrészt felvázol

a dolgozat olyan megközelítést, ami alapján a koronálisok azért lehetnek jelöletlenek, mert ezek az ideális mássalhangzók, és nem azért, mert nincs képzési helyük. Végül ismertet a tanulmány egy olyan megközelítést, amelyben két jelöletlen kategória is van: a koronálisok és a velárisok. Ez csakis úgy lehetséges, hogy míg a velárisok jelöletlenek *egy bizonyos összefüggésben*, addig a koronálisok egy *másik* összefüggésben jelöletlenek. Vagyis két fajta jelöletlenségről van szó.

Az már az eddig elmondottakból is érezhető, hogy a jelen dolgozat kicsit talán spekulatív jellegű. Érzésem szerint ez magából a jelöltség jelenségéből származik. Egyszerűen azt látni, hogy vannak jelenségek a nyelvekben (és itt általában értem a grammatikát), amik gyakoribbak, és nem utolsó sorban elméletileg könnyebben megragadhatók, míg más jelenségek, illetve a gyakoriak ellentétei pedig nem értelmezhetők ilyen könnyedséggel, vagy egyáltalán nem találjuk/találtuk őket élő nyelvekben. Utóbbiakat jelöltnek tartja a nyelvészet, az előbbieket meg jelöletlennek – ennyit tudunk mondani. És ekkor kezdődik a nyelvészeti-elméleti feladat: megmagyarázni, hogy miért nincs, amit nem találtunk, és miért gyakori, amivel sokszor találkozunk az elemző. Különféle univerzálékat állítanak fel... Az viszont már hiba, hogy ezeket – valljuk be, nagyrészt pusztán statisztikai, és tulajdonképpen *nem* egyetemes viszonyokat – készpénznek vesszük, és elméleti *érvként* használjuk fel. Pedig ezek nem érvek, hanem megfigyelések. Semmilyen fonológiai leírásban nem lehet *érv* és magyarázat egy olyan típusú megállapítás, hogy „és ez pedig azért van, mert ha egy nyelvnek csak egyetlen réshangja van, akkor az az /s/”. Pontosan ezt kell megmagyarázni! A koronálisok „különleges” viselkedését sem lehet azzal magyarázni, hogy változatosak és sokan vannak.

A dolgozat felépítése a következő. Az első rész röviden kitér arra, hogyan vált az egymást követő, illetve kortárs fonológiai elméletek problémájává a jelöltség kérdése, különösen a velárisok és a koronálisok szembeállítása révén. A második rész a tulajdonképpeni észrevételek, ellenvetések tárgyalása a *P* és *P* bevezetőjében felsorakoztatott érvek számbavételével. Itt külön ki kell emelni az implikációs viszony fontosságát. A harmadik rész fejti ki nagy vonalakban az alternatív megközelítés lehetőségét, és ismertet egy konkrét elképzelést (Nasukawa és Backley (2004) nyomán). A tanulmány összegzéssel és bibliográfiával zárul.

1. Röviden az előzményekről

A képzési helyre vonatkozó jelöltségi hipotézis különös módon szorosan kötődik ahhoz az intuícióhoz, hogy valami okból „a koronálisok különlegesek”, illetve hogy „a koronálisoknak különleges státusza van” (*P és P* 1991: xiii). Az irodalomban ennek számos megfogalmazásával találkozhatunk, viszont ennek a „különlegességnek” a mibenléte általában nem lepleződik le, és megmarad többé-kevésbé homályos érzeménynak. Bár maga a fonológiai jelöletlenség fogalma legalább a Prágai Iskoláig nyúlik vissza, először a generatív fonológia tett kísérletet arra, hogy magyarázza a jelöletlenség jelenségét.

A konkrét előzmény Marie-Louise Kean 1975-ben benyújtott *The Theory of Markedness in Generative Phonology* (A jelöltség elmélete a generatív fonológiában) című doktori értekezése volt (idézi *P és P* 1991: xvi, 1–2). Az értekezés azt vizsgálja, hogy a generatív fonológia mit tud mondani a jelöltségről mint jelenségről. Kean a gyakorisági és nyelvelsajátítási jelenségek alapján úgy tartja, hogy „a [koronális] a neutrális/jelöletlen képzési hely” (1975: 48, idézi *P és P* 1991: 1–2). Kean véleményének következménye az lett, hogy meglehetősen hamar tudományos hittétellé vált a koronálisok jelöletlensége, „anélkül, hogy pár odavetett megjegyzésen túl igazolást nyert volna”, ismerik el a szerkesztők (1991: xvi, 2). A fonológusok ennek ellenére, úgy tűnt, megnyugodtak Kean megállapításában, és egyre természetesebben kezelték jelöletlenként a koronálisokat.

Az igazi jelentős hozzájárulás a témához az 1991-es Paradis és Prunet gyűjtemény volt. Érvelésük és reményük szerint a gyűjtemény bebizonyítja (1991: xvi), hogy a lineáris elméletek (például a klasszikus generatív fonológia) után az autoszegmentális elméletek (alulszabottsági és jegyelméletek) hoznak változást e téren, mégpedig döntő és egyértelmű érveket a koronálisok, és nem a velárisok, jelöletlensége mellett.

Figyelemre méltó, hogy a cikkgyűjtemény bevallottan két kortárs fonológiai elmélet keretében vizsgálja a jelöltség kérdését: az alulszabottsági elmélet és a jegyelmélet keretében. Bár mindkettő szakít a klasszikus generatív lineáris modellel, abban megegyeznek, hogy egyfelől továbbra is feltételezik az ábrázolás két szintjét (mögöttes és felszíni), másfelől magukévá teszik az alulszabottság fogalmának valamely változatát, a radikális alulszabottságtól a kontrasztív alulszabottságig. Ily módon közvetlenül kódolják a levezetés valamely szintjén a jelöltségi viszonyokat (1991: 4–8). Ebben jut jelentős szerephez a releváns képzési hely fogalma, hiszen egy releváns kép-

zési hellyel rendelkező hang eleve nem lehet alulszabott a mögöttes ábrázolásban. Ezekben az elméletekben tehát a koronálisok viselkedését általánosságban úgy magyarázzák, hogy a képzési helyükre nem tud semmi olyan művelet utalni, amely a mögöttes ábrázoláson fut le, hiszen ott ezek a hangok még nem specifikáltak.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy más elméleti megközelítés mondhat-e mást a jelöltségről? A válasz igen, amennyiben leírja és (jobban) magyarázza a megfigyelt jelenségeket. Nyilvánvalóan egy olyan elmélet, amely nem tételezi fel az ábrázolás két szintjét, és nem él az alulszabottság fogalmával sem, szükségszerűen mást mondhat a jelöltségi viszonyokról is. Ilyen elméleti keret például a kormányzás-fonológia és leszármazottai, a CV- és VC-fonológiák. A kormányzás-fonológia üres helyeleműnek tekinti a veláris /k g x γ η/ szegmentumokat, ellenben helyelemet tételez fel a koronálisokban / dentálisokban, amit *R* jelöl a *rezonanciára* utalva (vö. Harris–Lindsey 1995: 67).

2. Hagyományos érvek a koronálisok képzési hely nélküliségére

2.1 Asszimilációs hajlam

A koronálisok képzési hely nélkülisége mellett az egyik legfontosabb empirikus fonológiai érv az, hogy a koronálisok asszimilációra hajlamosak (*P* és *P* 1991: 8). Ez azonban alaposabban megvizsgálva a felhozott példákat és további adatokat, empirikusan nem áll meg. Ha igaz az állítás, hogy a koronálisok hajlamosak más képzési helyekhez való hasonulásra, akkor például a következő változások nem csak természetesek, de gyakoriak is lennének, és sok nyelvben előfordulnának (a „>” jel itt és másutt a dolgozatban egyaránt jelölhet szinkrón morfofonológiai váltakozást és történeti változást, minthogy nincs szerepe az érvelésben):

- (2) (a) -kt- vagy -kt# > -kk- és -kk#
- (b) -pt- vagy -pt# > -pp- és -pp#
- (c) -ks- vagy -ks# > -kk- és -kk#

Vagyis például intervokális és szóvégi, második elemként koronális mássalhangzót tartalmazó csoportokból a koronális hasonulna az előtte levő mássalhangzó képzési helyéhez. Kétségtávol előfordulhatnak ilyenek, akár szinkron alternációként, akár diakrón változásként, de ezeket mai fonológiai ismereteink szerint egyáltalán nem tartanánk természetesnek és jelöletlen folyamatnak (hasonló, elméletileg elképzelhető, de nem létező példákhoz

lásd Szigetvári 1994: 216–7). Azért jelöltek ugyanis ezek a folyamatok, mert a hasonulás és gyengülés iránya ezekben a kapcsolatokban a másik irányba mutat. Valójában az ilyen folyamatokat tehát soha nem is tartotta a fonológia természetesnek, és tudomásom szerint ilyen folyamatok nem fordulnak elő, legalábbis rendszerszerűen nem.

A fenti mássalhangzó-kapcsolatokból ugyanakkor a következők gyakori és adatolható diakrón változások (ć és ś IPA /tS/ illetve /S/ az iráni adatokban), amik viszont egyértelműen azt mutatják, hogy nem a koronális hasonul:

(3) (a) -kt- > -tt- illetve -pt- > -tt-

latin *la[kt]e* > olasz *la[tt]e* ‘tej’ (Tamás 1978: 67)

ugyanígy: lat. *no[kt]e* > ol. *no[tt]e* ‘éjszaka’, lat. *fa[kt]u* > ol. *fa[tt]o* ‘tény’

latin *se[pt]e* > olasz *se[tt]e* ‘hét’ (Tamás 1978: 67)

ugyanígy: latin *ca[pt]ura* > olasz *ca[tt]ura* ‘elfogás’

(b) -ks- > ʃ, s illetve -ps- > s

latin *co[ks]a* > olasz *coscia* /koʃʃa/ ‘comb’ (Tamás 1978: 68)

latin *ca[ps]a* ‘tok, hüvely’ > olasz *ca[ss]a* ‘(pénz)tár’ (Tamás 1978: 68)

(c) (-ćv- >) -śv- > -sv- > -s- ősiráni *śv > óperzsa -s- (Fodor 2000: 603)

(-ćv- >) -śv- > -śś- ősiráni *aśva > szaka aśśa ‘ló’ (Fodor 2000: 604)

-sk- (> -sx-) > -sj- > -S

nyugati germán nyelvek: óa. *æsce* > mai ang. *ash* /æS/ ‘hamu’, ném. *Asche*

E folyamatok közül (3a) és (3b)-vel összefüggésben persze jogosan lehet felvetni, hogy a képzési hely szerinti hasonulás iránya akadályhangok ilyen kapcsolatában amúgy is regresszív, tehát nem meglepő, hogy a koronális hasonlít magához. De ott van (3c), ahol az látszik, hogy szintén a koronális „marad meg”, pedig itt ellenkező a hasonulás iránya. Ebben az esetben persze azért van progresszív hasonulás, mert a nagyobb szonoritású tag, a /v/ illetve /j/ esik hátrébb, és itt ez a jelöletlen irány. A (3a-c) példákon tehát az látszik, hogy a hasonulás jelöletlen iránya egyik esetben sem a koronálisok megmaradásának kedvez. Az viszont feltűnő, hogy például morféma belseji -tk-, -tp- kapcsolat – vagyis ahol a nem-koronális zárhang követné a „legtipikusabb” koronálist – nagyon ritka a nyelvekben (bár előfordul, például magyar *atka*), és akkor sem valódi, hanem álkapcsolat általában (vö. Harris 1997). Ez azért érdekes, mert itt valóban jól lehetne

látni, hogy a koronális hasonulás útján eltűnik, és ez jó érv lenne a koronálisok hely nélkülisége mellett. De az ilyen szavak csak feltűnően ritkán fordulnak elő a nyelvekben. Miért pont azok az esetek hiányoznak, amelyek a koronálisok képzési hely nélküliségét támogatnák?¹

A (3)-as példák mindegyike tehát azt mutatja, hogy a koronálishoz hasonulnak a szomszédai, és nem fordítva, a hasonulás iránya pedig (a példákban) a szonoritási viszonyoktól függ. Feltűnő továbbá, hogy pontosan azok az esetek hiányoznak, ahol a hasonulás iránya a koronálist hasonítaná morféman belül (itt tehát nem szólok a *goo[d b]oy* > *goo[bb]oy* ‘jó fiú’ típusú, szóközi hasonulásról). Mindez viszont azt mutatja, hogy „a koronális az erősebb”: nem ez hasonul, hanem ehhez hasonulnak a más képzési helyű hangok. Ez pontosan az ellenkezője annak, ami a koronálisok vélt asszimilációs hajlamából következne.

Meg kell említeni ebben az összefüggésben *P* és *P* standard hivatkozott példáját – és valószínűleg az imént leírt „félreértés” okát –, Paul Kiparsky 1985-ös cikkét (idézi *P és P* 1991: 9). Kiparsky cikkében a nazálisok hasonulásáról tett (helyes) megállapítást, amikor a katalán nazálisok hasonulását vizsgálva megállapította, hogy a dentális nazális [n] a „leg hasonulékonyabb”, és hogy az NC csoportokat homorganikusnak várjuk. Ez kétséggkívül empirikusan is megáll. Viszont a (4a) példák, ha szembevetjük (4b)-vel, tulajdonképpen éppen azt bizonyítják, hogy a nazálisok másként hasonulnak zárhangokhoz (tehát az NC-csoportokban), mint azonos szonoritásúakhoz. Ugyanis (4b) azt mutatja, hogy a nazálisok egymáshoz pontosan úgy hasonulnak, mint a zárhangok egymáshoz (vö. (3a) fent):

(4) (a) -nt#

-np# > -mp#

-nk# > -ŋk#

(b) latin *colu[mn]a* > olasz *colo[nn]a* ‘oszlop’

vö. latin *ca[pt]ura* > olasz *ca[tt]ura* ‘elfogás’

¹ Bírátlóm szerint a morféman belüli -tk-, -tp- hiánya a koronálisok jelöletlenségét támogatja: Ezek azért nem fordulnak elő ugyanis, mert nem jutnak el a felszínre, hanem még előtte asszimilálódnak. – Szerintem ennek viszont kellene valami jelét látni, pl. magánhangzónyúlás, vagy más utalhatna a mássalhangzó eredendő meglétére. A latinban látni illet: **peds* Nom. ‘láb’ > *pēs* (vö. *pedem* Acc.). Ez viszont csak koronálisokkal történik a latinban is (koronális /s/ előtt). Ha nincs jele egy hang meglétének, akkor nem szabad feltételezni sem.

Kiparsky NC csoportjai nyilván a (4a) és nem a (4b) eseteket fedik le. A két csoport közötti különbség abban van, hogy az eltérő szonoritásúak, (4a), lehetnek eltérő képzési helyűek is kiinduláskor (pl. koronális /n/ és labiális /p/), és itt valóban a nazális elveszti képzési helyét, és hasonul a zárhanghoz. Viszont azonos szonoritásúaknál, (4b), a második hang aligha lesz más, mint koronális – és ez feltűnően hasonló ahhoz, hogy nincs *-tk-*, *-tp-* szó belsejében. Ebből viszont az következik, hogy a nazálisok zárhangokhoz hasonulási folyamatait tulajdonképpen nem a képzési helyük, hanem a nazalitásuk (szonoritásuk), azaz képzési módjuk határozza meg: az [n] (4a) szerinti hasonulása nem tekinthető egy koronális hang hasonulásának, hanem csakis egy nazális hangénak, hiszen ott nem koronális képzési helye alapján hasonul, hanem mint nazális képzési módú hang. Koronálisként (4b)-ben viselkedik, és ott magához is hasonítja az előtte álló /m/-et. A nazálisok (4a) típusú hasonulását tehát nem lehet érvként használni képzési helyek jelöltségi viszonyának tárgyalásánál, mivel az nem a helytől függ.²

Összefoglalásként egyrészt megállapítható, hogy a koronálisok, mint képzési helyük által meghatározott szegmentumok, éppen hogy magukhoz hasonítanak, nem ők változnak. Továbbá, hogy a nazálisok nem képzési helyük szerint, hanem nazalitásuk alapján hasonulnak az NC-csoportokban, tehát az ilyen példák irrelevánsak a koronális jelöletlenség szempontjából, hiszen nem azt mutatják.

2.2 Neutralizációk

A koronális képzési helybe történő neutralizáció is fontos empirikus érvként jelenik meg az irodalomban. Azonban a cikkgyűjteményben megemlített, de példákkal meg nem támogatott koreai folyamatok egyáltalán nem ezt mutatják (1991: 9–10). Az egyik idézett koreai jelenség, hogy kóda-pozícióban a „feszés” és „aspirált” zárhangok egyszerű zárhangokként jelennek meg – ami képzési helyet nyilván nem érint, nem is világos miért szerepelt a koronálisok jelöletlenségének illusztrálására (1991: 9). A másik, szintén koreai jelenség (1991: 10) egy „szabályos” mássalhangzó-gyengülés szótag-zárlatban: palatálisok gyengülnek dentálisokká. Ezzel pedig az a probléma,

² Bírálóm fenntartja véleményét, miszerint a katalán adatok, (4a), a koronálisok jelöletlenségét támogatják. A nazálisok általános hasonulására (pl. *mt > nt) azonban szintén van adat, igaz, hogy rekonstruáltak, ezért nem kívántam idézni itt őket. Pl: IE *km.t- ‘száz’ > latin cent- (‘m.’ ún. „szótagos” /m/), ahol a vokalizmus (-en-) árulja el, hogy ott labiális nazális volt, nem dentális /n/.

hogy a palatálisokat szokás koronálisoknak tekinteni (bár éppen a magyarban külön szokták venni, vö. *Új magyar nyelvtan*, É Kiss et al. 1998: 328), így magát a koronális képzési helyet ez a neutralizáció szintén nem érinti, csak a képzési módot: affrikáták jelennek meg zárhangként szótagzárlatban.

P és *P* bevezetője tehát, mint kitűnik, nem szól érdemben a koronális helybe történő neutralizációról. Mégis érdemes megemlíteni pár gondolatot ezzel összefüggésben. Igazi neutralizációra példa ez volna:

- (5) -k# > -t#
-p# > -t#
-f# > -s#

vagyis hogy szóvégén nem-koronálisok gyengülnek koronálissá, és ezekből ráadásul sokat várnánk, sokféle nyelvben, és nem csak sporadikusan. Nem találni rendszeres példát ilyen folyamatra. Az alábbiak viszont valóban előfordulnak:

- (6) -k# > -?#
-p# > -?#
sőt -t# > -?#

vagyis bármely képzési helyű zárhang hangszalag zárhanggá válhat szóvégen. Ez különös módon éppen /t/ és /k/ esetén gyakori, például az angol egyes változataiban, a finnben pedig általánosan: közfinn *-k# > finn -?#, de közfinn *-t# nem változik (Bereczki 2000: 41–42). Általában elmondható tehát, hogy a neutralizáció leginkább komplexitást (többek között képzési módot) érint szótagzárlatban, és nem specifikusan a koronális képzési helyet.

Indoeurópai nyelvekben, például a latinban és az ógörögben, megfigyelhető bizonyos tendencia, hogy szóvégen (de csakis ott) koronálisok állhatnak csak – ráadásul ezt „örökölte” néhány újlatin nyelv is. Ezt azonban érvként és példaként használni némi indoeurópai részrehajlásra vall, és valójában „véletlen” ezekben a mai nyelvekben is. Ráadásul eredetileg a latinban is lehetséges volt -m# a szóalak végén, aminek a (klasszikus latin) hangértékéről lehet ugyan vitatkozni (vö. Tamás 1976: 74), de indoeurópai megfelelései igazolják eredendő meglétét. Ez a koronális tendencia tehát nem közös IE örökség nyoma: a germán, szláv, ind nyelvek nem ismerik ezt a megszorítást, és árnyaltabb a kép az újlatin nyelvek esetében is.

A spanyolban például, ahol ez a koronális tendencia él, csak a következő szóvégi kódá mássalhangzók fordulnak elő:

(7) /s θ ð n l r/

Igaz ugyan, hogy (7) tanúsága szerint csak koronálisok (ráadásul [+anterior], azaz dentálisok) lehetnek a kódában – ami lehetne érv a koronálisok jelöletlensége mellett –, azonban */t/# és */d/# nem állhat szó végén: hiányzik például éppen a „legegyszerűbb” és „legkoronálisabb” zárhang, a /t/. Meg kellene magyarázni, hogy /t d/, és a spanyolban fonémaként létező /tʃ/ és /λ/ – amik azért szintén koronálisok –, miért nem fordulnak elő szóvégi kódában? Ehhez nyilvánvalóan nem elég a jelöletlenség. Ráadásul szó belseji kódákra ez a megszorítás szemmel láthatóan egyáltalán nem igaz, hiszen létezik

(8) *ho[mb]re* ‘ember’, *sa[ŋg]re* ‘vér’, *ca[mp]o* ‘mező’, *tro[ŋk]o* ‘fatörzs’

vagyis nem csupán a tisztán koronális *-nd-*, *-nt-* és *-ld-*, *-lt-*, *-rd-*, *-rt-*, *-rs-*, *-rθ-* csoportok fordulnak elő, hanem bármely homorganikus NC csoport is, amelyben nem-koronális kódá-mássalhangzók is értelemszerűen szerepelhetnek. A kódára tehát nem lehet általános kijelentést tenni a spanyolban. Azt kell itt belátni, hogy a spanyol bár első ránézésre azt mutatja, hogy a koronális alulszabottság, jelöletlenség játszik szerepet a szóvégi kódák mássalhangzóinak eloszlásában, igazából egyáltalán nem erről van szó. Egyszerűen nyelvtörténeti örökségként kapták a latinból (ez a „véletlen”), hogy csak ezek maradtak meg (illetve hogy csak dentális /θ ð/ jött létre). A lényeg, hogy *nem* a koronálisuk kedvezett a megmaradásuknak, mert a koronálisuk egyfelől kedvezett volna a /t d/-nek is (örökölhették volna a latinból), másfelől a dentálisok mellett talán egyéb koronálisokat, például a palatálisokat is lehetővé tette volna szóvégen.

A thaiban (Smyth 2003) – hogy további példával éljek – a kódában csak nazálisok (/m n ŋ/), siklóhangok (/j w/) és fel nem pattanó zárhangok (/p t k/) fordulnak elő, megint csak nem képzési hely, hanem képzési mód alapján. Hasonló mintát mutat a mandarin is (Duanmu 2002: 62), ahol csak siklóhangok (/j w/) és nazálisok fordulnak elő kódában, de */-m#. Egyrészt feltűnő, hogy kódában nincs labiális nazális, de van veláris nazális és /w/, tehát itt sem csak koronálisok fordulnak elő. Ugyanakkor nincs likvida /l/ ebben a pozícióban, ami viszont koronális (és szótag elején fonéma).

Összegzőképpen elmondható, hogy a kódabeli mássalhangzó-gyengülések, neutralizációk nem a képzés helyére érzékenyek, sokkal inkább a képzési mód komplexitása játszik szerepet. Továbbá, nem tűnik általánosnak, hogy kódában koronálisokat szeretnek a nyelvek.

2.3 A gyakoriságról mint bizonyítékról – az implikáció fontosságáról

Roppant fontos érv a koronálisok jelöletlenségének alátámasztására a gyakoriságuk és változatosságuk mind egy nyelven belül, mind általánosságban (1991: 10). Ez azonban nem bizonyíték, hiszen a gyakoriság más statisztikai megállapításoknál nem, vagy nem közvetlenül jár együtt a jelöletlenséggel. Erre példaként alább a réshangok–zárhangok, illetve a nazális és orális magánhangzók jelöltségi viszonyait gondolom majd végig. Megemlítendő a gyakorisággal kapcsolatban, hogy a szerkesztők gondosan elkülönítik három típusát (1991: 11): „készletbeli gyakoriság”, „tipológiai készletbeli gyakoriság” és „előfordulási gyakoriság”, azonban ellenvetésem általánosságban vonatkozik a gyakoriságra. Ráadásul a szerkesztők sem foglalnak állást a tekintetben, hogy melyik típus is a fő magyarázó erő jelöltség dolgában.

Tekintsük először a réshangok eloszlását nyelven belül („készletbeli gyakoriság”), és általában a nyelvekben („tipológiai készletbeli gyakoriság”), valamint a fennálló jelöltségi kapcsolatot a zárhangokkal (az affrikáták nyugodtan kimaradhatnak, ezek egyértelműen a legjelöltebbek az akadályhangok között). Megvizsgálva több nyelv fonológiáját és az IPA táblázatot, a következő észrevételeket tehetjük:

- (9) (a) implikációs viszony áll fenn a zárhangokkal:
ha van réshang egy készletben, akkor kell legyen zárhang is
- (b) sok nyelv készletében több vagy legalább annyi réshang van, mint zárhang:
pl. angol, spanyol, francia, német, magyar
- (c) IPA (1993) jelek száma (expiratórikus képzésűek):
22 réshang jel van, ez több mint a táblázat bármely másik sorában vagy oszlopában

Ha a gyakoriságból ((b) és (c) pont) következtetés vonható le a jelöletlenségre vonatkozóan, akkor egyértelműen az következik, hogy az akadályhangok között a réshangok a jelöletlenek, hiszen gyakoriak és sokan vannak (ráadásul ez az egyetlen képzési mód, amellyel minden képzési helyen képezhető hang!). Vegyük észre azonban, hogy mégsem ennek alapján

állapítjuk meg a jelöletlenséget, hanem az implikációs viszonynak ((a) pont) van döntő szava: a két képzési mód közül a zárhang a jelöletlen, mert a réshangok megléte feltételezi a zárhangok meglétét. (Eltekintek itt attól, hogy végiggondoljuk, mi lenne, ha fordított jelöltségi sorrendet tételoznánk fel mégis.) A fenti (9c) állítással kapcsolatban felvetődhet továbbá, hogy az a rengeteg réshang nyilván sose mind kontrasztív egy nyelven belül. Ez igaz. De ugyanez áll a koronálisokra is.

Érdekes lehet itt megemlíteni, hogy a kormányzás-fonológia feltételezte elem-készlettel kifejezve történetesen a réshangok a kevésbé bonyolultak szerkezetileg (Harris és Lindsey 1995). Bennük pusztán egy *H* elem található, ami a súrlódásért felelős, míg a felpattanó zárhangok emellett az elem mellett egy zár elemmel is rendelkeznek. Ennek alapján lehetnének jelöletlenek a réshangok. Figyelemre méltó, hogy ez a megközelítés sem a gyakorisággal érvel, csak az implikáció számít – bár hallgat a kormányzás-fonológia a jelöletlenség ügyéről.

Vehetünk egy másik példát is a gyakoriság és a jelöltség viszonyának alakulására: a nazális és az orális magánhangzók kapcsolatát. A nazális magánhangzók jelöltek az orálisakkal szemben, szól az univerzálé. Ezért például a franciában is a nazális magánhangzók számítanak jelöltnek. De ezt a viszonyt nem gyakorisággal szokás megtámogatni (még ha meg is lehetne), sőt az is teljesen irreleváns, hogy a francia gyerekek mikor sajátítják el a nazális magánhangzókat az orálisokhoz képest. A franciában, és általában, azért jelölt a nazális magánhangzó, mert egy gesztussal, a nazalitással több van benne – bonyolultabb, ennyi. Ha mérhetően sokkal több lenne nazális képzésűből, mint orálisból (a franciában értem), akkor is a nazális lenne a jelölt, mert benne van a nazális jel, míg az orális magánhangzóban nincs ilyen gesztus. A francia példánál maradva, az pedig, hogy „milyen gyakran fordul elő”, az attól függ, hogy minek a gyakoriságát nézzük. Ha szövegbeli előfordulás a szempont, akkor azt tapasztaljuk, hogy „rengetegszer” fordul elő nazális a franciában – de ez nem érv ebben a formában. Ha hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban nézzük, bizony előfordul nazális magánhangzó mindkettőben. Ha azt nézzük, mennyire változatosak, akkor viszont egyértelműen kevesebb fajta nazális magánhangzója van a franciának, mint orális. Akkor melyik legyen a szempontunk?

A fentihez hasonló észrevételeket tehetünk a velárisokról a koronálisok tekintetében:

- (10) (a) implikációs viszony áll fenn a két képzési hely között:
ha van veláris egy készletben, akkor kell legyen koronális is
- (b) sok nyelv készletében több koronális van, mint veláris:
pl. angol, spanyol, francia, magyar
- (c) IPA (1993) jelek száma (expiratórikus képzésűek):
19 koronális jel van (palatálisok és retroflexek nélkül), ez több mint bármilyen más képzési helyű

A fenti következtetésekhez hasonlóan itt is az implikációs viszonyoknak kell elsőbbséget tulajdonítani, egyedül ennek van nyelvészeti, fonológiai tartalma. A koronálisok jelöletlenségének megállapításában nem játszhat szerepet a (b) és (c) pont szerinti megítélés. Ebből azonban az is következik, hogy az asszimilációs, a neutralizációs, és most a gyakorisági érvek elvetése után, az implikációs viszony támasztja alá egyedül a koronálisok jelöletlenségét. Erre fontos volt itt rámutatni.

Észre kell azonban venni, hogy ez az implikációs viszony nem azt mondja ki, hogy a koronálisoknak nincs helyeleme, csupán azt, hogy jelöletlenek. Nem végiggondolt és elhamarkodott lépés ebből az implikációból a koronálisok helynélküliségét kiolvasni. Nagyon fontos észrevennünk, hogy a koronálisok *contra* velárisok probléma tulajdonképpen az, hogy az implikációs viszony nem mutat egy irányba a képzési hely hiányával. Hogy ez miért lehet így, valamint hogy ez miért fontos, és hogy mit kezdjünk ezzel a felismeréssel, arról a harmadik részben lesz szó.

2.4 Mit is jelent a transzparencia?

A koronálisok, a szerkesztők előszava szerint (*P és P* 1991: 10), gyakran viselkednek transzparens, áttetsző mássalhangzókként a nyelvekben. Ez azt jelenti, hogy „a szegmentum átenged magán jegyeket” – ő maga nem változik a folyamat során, de nem is gátolja a folyamatot. Úgy viselkedik tehát, mintha nem is lenne ott. Konkrét példával sajnos nem támogatják meg a transzparencia jelenségét a szerkesztők. Az alábbi fejtegetésben megvizsgálók néhány lehetséges forgatókönyvet. (11) rövid összefoglalója ezeknek a lehetőségeknek:

(11) lehetőségek:

- (a) /ate/ > [ete] / [æte] palatalitás terjed balra
- (b) /ate/ > [etje] / [etʃe] / [ætje] / [ætʃe]
- (c) /atu/ > [otu] / [utu] labialitás terjed balra
- (d) /atu/ > [opu] / [upu]

Vegyük sorra a fenti lehetőségek következményeit. Az (a) és (b) esetben a második magánhangzó, az /e/, palatalitása ([+front], I-elem, stb), a (c) és (d) esetben az /u/ labialitása ([+round], U-elem, stb) áterjed az első magánhangzóra. A transzparencia és a képzési hely hiánya alapján két-két, egymásnak ellentmondó lehetőség van. A transzparencia értelmében azt várni, hogy a közbeeső koronális /t/ változatlanul átvészeli az elemek terjedését, tehát (11a, c) az eredmény. A képzési hely hiánya azonban nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a terjedő elemek hatására megváltozik a /t/, minthogy beleesik a folyamat hatókörébe. Ha nincs képzési hely /t/-ben, akkor a /tʃ/ és a /p/ hangzós változatokat (11b, 11d) is várnánk, hiszen ugyan mi állítaná meg a palatalitás és a labialitás terjedését, ha üres vázponttal találkoznak? Hangsúlyozni kell azonban, hogy ez a hipotetikus /t/ hang akár a transzparencia, akár a képzési hely nélküliség alapján reagál, mindenképpen másképp kell viselkedjen, mint az összes többi nem-koronális mássalhangzó abban a rendszerben. Tehát ha /t/ transzparens, akkor a többi mássalhangzó, például a velárisok, megváltoznak, ha pedig hely nélküliként reagál a /t/, akkor a többi mássalhangzó nem változik – különben nincs értelme különbséget tenni a jelöltség alapján ebben a vonatkozásban. Kétséges azonban, hogy valóban ez történne a koronálisokkal a nyelvek általánosságában.

Az viszont biztosan látszik, hogy a velárisok, legalábbis adatolható történeti anyagban, igenis a képzési hely nélküliségnek megfelelően reagálnak, vagyis terjedő elem hatására megváltoznak. Erre nagyszerű példa az óangolban fellépő palatalizáció, amely tulajdonképpen az umlaut mellékterméke volt. Az umlautot, mint ismeretes, hangsúlytalan helyzetben álló /i/ illetve /j/ váltotta ki, és hatására a megelőző szótag magánhangzója palatálissá vált. Eközben azonban /k γ/ is palatalizálódott (vö. 12a). A többi mássalhangzó, beleértve a koronálisokat is, nem palatalizálódtak. (12 b-c) azt mutatja, hogy az óangol velárisok képzési hely nélküliként viselkedtek, és palatalizálódtak mind a góttal, mind a többi nyugati germán nyelvvel ellentétben:

- (12) (a) V k i > V tS i
 [–palat] [+palat] [+palat]
 (b) gót *so:kjan* – óangol *se:čan* „keresni” (> mai angol *(be)seech*)
 (c) mai angol: /dʒ:/ > /dʒ/ bridge edge ridge
 mai német: /kk/ > /k/ Brücke Ecke Rücken
 mai holland: /x:/ > /x/ brug eg, egge rug

A velárisok hasonló palatalizációi más nyelvekből is adathatók (újlatin nyelvek, l. Huber 2004: 13–18, vót, l. Bereczki 2000: 41). Ebből az a következtetés vonható le, hogy a velárisok inkább viselkednek képzési hely nélküli szegmentumként, mint a koronálisok.

3 Alternatív elképzelések a koronálisok jelöletlenségének magyarázatára

3.1 A koronálisok jelöletlensége és az „ideális mássalhangzó”

Fentebb esett már szó arról, hogy milyen szerepe lehet az implikációnak a koronálisok jelöletlenségével kapcsolatban (l. 2.3). Rámutatott a dolgozat arra, hogy ez az implikációs viszony nem a képzési hely hiányát jelenti, ellenben megragadja a koronálisok „kitüntetett” szerepét a nyelvek fonológiai rendszerében: nélkülük nincs természetes nyelvi fonémakészlet.

Ebben a részben azt az elképzelést vázolom fel, hogy a koronálisok jelöletlensége „ideális mássalhangzó” voltukban ragadható meg, és nem képzési hely nélküliségükben: vagyis a koronálisoknak éppen, hogy nagyon is markáns konszonáns *melódiájuk* van. Ismert megfigyelés, és fonológiai–fonetikailag is alátámasztható összefüggés, hogy a magánhangzók között vannak valamilyen értelemben ideálisabbak. Például egy /a/-típusú magánhangzó sokkal vokálisabb, ezért ideálisabb, mint egy /u/ vagy egy /ə/. Ez következik akusztikai tulajdonságából, másrészt fonológiai viselkedése is gyakran alátámasztja. A mássalhangzók között ugyanígy elképzelhető egy ideálisabb csoport.

Hogy a veláris vagy a koronális hely tekintendő-e ennek az ideális helynek, az pontosan azon múlik, hogy elfogadjuk, vagy elvetjük az (1b) állítást. Fentebb arra láttunk érveket, hogy nem áll meg ez az állítás, vagyis a koronálisok képzési helyének hiánya – ami az előző részben ismertetett négy kritériumból következne – nem megalapozott. Huber (2004: 13–30) viszont számos egymástól független jelenséget gyűjt egybe, amelyekben a velárisok képzési hely nélküli szegmentumokként viselkednek. Ilyen többek között a velárisok palatalizációja (vö. (12) fent), hasonulási hajlama (vö. (3a) fent) és

vokalizálódási hajlama. Utóbbi például az óangolban látszik nagyon szépen, ahol intervokálisan és likvidák után a zöngés veláris réshang, [ɣ], a középanyolban magánhangzóvá lett: óang. *dra[ɣ]an* „húzni” > középanyol *drawe* > mai angol *draw* /drO:/ (vö. német *tra[g]en*); *fol[ɣ]ian* „követni” > *folwe* > *follow* /fOleU/ (vö. német *fol[g]en*). Hasonló adatokat idéz Bereczki (2000: 18) a balti finn nyelvek történetéből, ahol /ɣ/ szintén vokalizálódott: proto-finnugor **wiye* > észti *viia* „visz”. Mindezek nagyon határozottan azt mutatják, hogy a velárisoknak nincs releváns képzési helye, változásuk eredményét a környezetük határozza meg. De ez a klasszikus kormányzás-fonológia álláspontja is, hiszen a velárisok az üres helyeleműek ebben a keretben (l. Harris and Lindsey 1995; Huber 2002, 2004).

Azonban a koronálisok készletbeli gyakorisága, „sokfélesége”, de különösen a velárisokkal fennálló implikációs viszony (lásd (10)) a koronálisok valamilyen szempontú jelöletlensége felé mutat. Ez a jelöletlenség azonban már nem a képzési hely *hiányától* függ, ellenkezőleg: egy nagyon is *markáns konszonáns helyet* feltételez. (Mivel Huber (2002) még az (1a) és (1b) közti összefüggést vallotta, ezért ott általában véve tagadtam a koronálisok jelöletlenségét; azt a megállapítást viszont, hogy a velárisoknak nincs releváns képzési helye továbbra is fenntartom.)

Konkréten a koronálisokat (dentálisokat) az teheti ideálissá, hogy nem osztoznak magánhangzós jegyeken, elemeken. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy – ellentétben a cikkgyűjtemény címével – *a koronálisokban nincs semmi különleges*, egyszerűen ők a minta-mássalhangzók. Minden más, ami nem koronális helyen képződik, az bizonyos értelemben nem mássalhangzó: a palatálisok (pl. /c tʃ/) azért nem, mert van bennük [+magas] (vagy más elméletben, I-elem, palatalitás), ami közös az elől képzett magánhangzókkal (pl. /e i/); a labiálisok (pl. /p m w/) azért nem, mert van bennük [+ajakkerekítés] (U-elem, labialitás), ami az ajakkerekítéses magánhangzók-nak is sajátja (pl. /o u y/). Más szóval van bennük olyan jegy, ami nem mássalhangzós. A velárisok ebben a megközelítésben azért érdekesek („különlegesek”?), mert nincs bennük semmilyen hely, ami közös lenne akár a magánhangzókkal, akár a mássalhangzókkal (!). Mássalhangzó voltukat elsősorban szótagbeli pozíciójuknak köszönhetik: mássalhangzó ponthoz kötődnek az időzítési tengelyen. Másodsorban természetesen szerepet játszik mássalhangzós képzési módjuk (zár a /k/, zöreje a /x/, zöngé és zár együtt a /g/ esetében), de nem a helyük, mert az nincs.

Ez a megközelítés nem új keletű. A velárisok jelöletlenségét feltételezi a kormányzás-fonológia az 1990-es évek eleje óta. Például Harris és Lindsey (1995) szerint a veláris mássalhangzók nem rendelkeznek helyelemmel, csak azzal az „üres” elemmel, amit az „üres” magánhangzóknál (pl. schwa) is megtalálunk. Ezzel szemben a koronálisok rendelkeznek egy R-nek elkeresztelt elemmel, ami nem közös a magánhangzók elemeivel. A koronális jelöletlenség hívei egyébként pontosan amiatt kritizálták ezt az elem-készletet, mert Harris és Lindsey rendszere nem tartja be, hogy a magánhangzók és a mássalhangzók csak és pontosan ugyanazokat az elemeket használják. Bár ettől szimmetrikus lenne a készlet, semmi elméleti oka nincs, hogy ez valóban szimmetrikus is kell legyen. Fontos újra megemlíteni, hogy annak ellenére, hogy a kormányzás-elmélet a veláris helyet teszi meg „üressé”, nem foglal állást a jelöltség ügyében.

Annak viszont, ha a koronálisokat ideális mássalhangzóknak tekintjük, megvan az az előnye, hogy tulajdonképpen nem összeegyeztethetetlen a jelöletlenség hagyományos „felszíni” ismérveivel. A koronálisok (a) így azért természetesebbek (értsd: gyakoribbak), mert egyértelműbben mássalhangzók, ugyanúgy mint ahogy a teljes magánhangzók (pl. /a e i o u/) is gyakoribbak fonémaként, mint például a jeri vagy a schwa; (b) ezért jelennek meg előbb nyelvelsajátítás során (bár ez nem magyarázza meg, hogy /p b m/ miért jelentkezik még korábban); és (c) ezért állnak ők az implikációs rangsor elején: nélkülük nincs természetes nyelvi mássalhangzókészlet, hiszen ők a mássalhangzók. Ennek az elképzelésnek a továbbgondolása a későbbi kutatás feladata.

3.2. Nasukawa és Backley (2004) elemzése

Van egy fontos észrevétel, amit eddig a dolgozat nem tárgyalt, pedig úgy látszik nagyon is összefüggésben áll a koronálisok különleges státuszával: a koronálisok mozgó artikulátorral (a nyelvtesttel) képződnek, míg a velárisok és labiálisok mozdulatlan artikulátorral (ajkak, velum). Ez alapján elképzelhető, hogy tulajdonképpen két fajta jelöletlenséggel van dolgunk. Egyrészt jelöltségi viszony áll fenn a mozgó artikulátorral képzett hangok (= koronálisok) és a mozdulatlan artikulátorral képzett hangok (= nem-koronálisok) között – ésszerűnek tűnik feltenni, hogy a koronális a jelöletlen *ebben az oppozícióban*. Másrészt viszont jelöltségi viszony áll fenn a nem-koronálisokon *belül* a labiálisok és a velárisok között – itt pedig a velárisok a

jelöletlenek (a koronálisok egyáltalán nem játszanak, a labiálisok helyeleműsége pedig nem vita tárgya). Tehát két külön kategóriáról van szó.

A velárisokra nézve ez azt jelenti, hogy egyrészt jelöltek a labiálisokkal *együtt* a koronálisokkal szemben, másrészt viszont jelöletlenek a labiálisokkal szemben. Erre van is egyébként természetes osztály alapú bizonyíték: számos nyelvben oppozíció van a koronálisok és a nem-koronálisok között – ezek a melódia szerint állnak oppozícióban, és nem a képzési hely szerint –, ugyanakkor számos más nyelvben a két fajta oppozíció jelöletlen tagja együtt áll szemben a jelölttel: például koronálisok és velárisok könnyen és gyakran palatalizálódnak (latin > újlatin nyelvek, szláv palatalizációk), míg a labiálisok nem. Arra nem tudok konkrét példát, hogy a koronálisok és a labiálisok állnának szemben a velárisokkal úgy, hogy a velárisok maradnak változatlanul.

Nem a fenti megfontolások miatt ugyan, de Nasukawa és Backley (2004, konferencia handout) olyan elemzést adott elő, amiben *két* funkcionálisan különböző jelöletlen képzési helyet vettek fel: a koronalist és a velárist. Ennyiben hasonló az elgondolásuk. Elemzésük részletezése nélkül, álláspontjuk lényege a következő: „az üres szerkezetek fonetikailag default melódiaként jelennek meg, mint pl. velaritás és koronális a mássalhangzóknak és a semleges magánhangzó [ə] és [i] a szótagmagban.” Különbséget tesznek „rezonancia” (resonance: <A; I, U>) és „szél” (edge: <?, h; L, H>) elemek között, amelyek dominanciaviszonyban vannak egymással, és saját elemeik között is ilyen viszony van. A „szél” csoporton belül a tulajdonképpeni „szél” elemek, <?, h>, dominálják a laringális <L H> elemeket. A rezonancia csoportban a tulajdonképpeni „rez” elemek <I, U> dominálják a fundamentálist, <A>-t. Mindkét csoport jelen van minden szegmens melódiájában, és lehetnek üresek is. A magánhangzók és mássalhangzók különbsége abból adódik, hogy a mássalhangzóknak a „szél” elemek csoportja dominálja a „rezonancia” csoportot, a magánhangzóknak pedig fordítva. A koronális az ő elemzésükben a „szél” elemektől függő üres rezonancia, míg a velaritás a rezonanciától (és persze a „szél” elemektől) függő üres „fundamentális”. A velaritás tehát az <A> elem hiánya, míg a koronálisokban nincsen <I, U, A> egyike sem. Bár ez az elemzés is a koronálisok jelöletlenségét húzza alá, annyiban határozottan szakít a jelöletlenség és a képzési hely hiányának összefüggésével, hogy két képzési helyen is üres elemek vannak. Egyfelől a velárisokból hiányzik a fundamentális, másfelől viszont a koronális a jelöletlen mássalhangzós melódia. Ez az elképzelés is továbbgondolandó.

4. Összefoglalás

A tanulmány azt a vélt összefüggést bírálta, mely szerint a koronálisok azért jelöletlenek, mert nincs képzési helyük. Először áttekintette röviden a jelöltségről való fonológiai gondolkodást a generatív megközelítéstől az autoszegmentális elméleteken át a kormányzás-fonológiáig. Az a következtetés adódott, hogy nem szükségszerű, hogy eltérő megfontolásokon nyugvó elméletek ugyanazt tartsák a jelöltség–jelöletlenség kérdéséről. Ezután a tanulmány rávilágított arra, hogy a koronálisok képzési hely nélküliségét hagyományosan alátámasztó négy érv kritikusan megvizsgálva egyáltalán nem támasztja alá a koronálisok jelöletlenségét. Megállapítható, hogy a koronálisok, mint képzési helyük által meghatározott szegmentumok, magukhoz hasonlítanak, és nem ők változnak. Továbbá, a nazálisok nem képzési helyük szerint, hanem nazalitásuk alapján hasonulnak az NC-csoportokban, tehát az ilyen példák irrelevánsak a koronális jelöletlenség szempontjából, mert nem azt mutatják. Az is elmondható, hogy a kódabeli mássalhangzógyengülések, neutralizációk valószínűleg nem a képzés helyére érzékenyek. Végül, nem tűnik általánosnak, hogy kódában koronálisokat preferálnak a nyelvek. Ezek a legfontosabb észrevételek.

Azonban rávilágított a dolgozat arra is, hogy ha a koronálisok és a velárisok között jelöltségi viszonyt akarunk tudni, annak csakis az implikációs viszony lehet alapja, tehát tulajdonképpen nem képzési hely kérdése. Ezt követően vázolt a dolgozat egy olyan megközelítést, amely szerint a koronálisok az „ideális mássalhangzók”, és tulajdonképpen a koronálisok a legkevésbé sem különlegesek: egyszerűen ők *a* mássalhangzók. Végül ismertette a tanulmány Nasukawa és Backley (2004) modelljét, amelyben vannak képzési hely nélküli szegmentumok és van jelöletlenség is, azonban nincs közöttük oksági viszony. A tanulmány megmutatta, hogy nincs okunk feltételezni, hogy a koronálisok képzési helyük hiánya okán jelöletlenek.

HIVATKOZÁSOK

- Bereczki, Gábor 2000: *Bevezetés a balti finn nyelvészetbe*, Universitas Könyvkiadó, Budapest.
- Duanmu, San 2002: *The Phonology of Standard Chinese*, Oxford, Oxford University Press.

- Durand, Jacques–Francis Katamba szerk. 1995: *Frontiers of Phonology: Atoms, structures, derivations*, Longman, Harlow.
- É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter 1998: *Új magyar nyelvtan*, Osiris, Budapest.
- Fodor István szerk. 2000: *A világ nyelvei*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Harris, John 1997: Licensing Inheritance: an integrated theory of neutralization, in *Phonology* 14, Cambridge, CUP, 315–370.
- Harris, John–Geoff Lindsey 1995: The elements of phonological representations, in Durand–Katamba 1995: 34–79.
- Huber, Dániel 2002: *Velar phenomena: processes and their expression in phonology*, MA Thesis Budapest, ELTE, 2002.
- Huber, Dániel 2004: Velar processes and their representation in phonology, in *The Odd Yearbook 2003*, Budapest, ELTE, 11–44.
- Kaye, Jonathan–Lowenstamm, Jean–Vergnaud, Jean-Roger 1990: Constituent structure and government in phonology, in *Phonology* 7, CUP, Cambridge, 193–231.
- Kean, M-L. 1975: *The Theory of Markedness in Generative Phonology*, dokt. ért. MIT.
- Kiparsky, Paul 1985: Some Consequences of Lexical Phonology, in *Phonology* 2, CUP, Cambridge, 85–138.
- Nasukawa, Kuniya–Phillip Backley 2004: Consonantal representations in Element Theory: markedness and complexity, előadás, *Looking for Generalisations. A Workshop on the Representation of Consonants*. University of Leiden, 3 December, 2004.
- Paradis, Carole–Jean-François Prunet szerk. 1991: *The Special Status of Corals: external and internal evidence*, San Diego, Academic Press.
- Smyth, David 2002: *Thai. An Essential Grammar*, London and New York, Routledge.
- Szigetvári, Péter 1994: Coronality, velarity and why they are special, in *The Even Yearbook*, Budapest, ELTE, 185–224.
- Tamás Lajos 1978³: Bevezetés az összehasonlító neolatin nyelvtudományba, Budapest, Tankönyvkiadó.